

Piotr Daszkiewicz

Instytut Historii Nauki PAN, Warszawa

Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881) i Francuskie Towarzystwo Botaniczne

Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881) and the Société Botanique de France (SBF)

A.F. Adamowicz, a veterinarian, botanist and science historian, became in 1866 a member of the SBF. This article presents the circumstances of his first and second travel to France. Written for the SBF Adamowicz's *Histoire de la Botanique en Lituanie* was annotated and translated into Polish. The relationship of Adamowicz with the SBF and France has been analysed in regard to the context of liquidation of scientific institutions by the Russians in the occupied city of Vilnius.

Keywords: Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881), Société Botanique de France, *Histoire de la Botanique en Lituanie*, history of botany, University of Vilnius

Słowa kluczowe: Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881), Société Botanique de France, *Histoire de la Botanique en Lituanie*, historia botaniki, Uniwersytet Wileński

20 sierpnia 1861 r. Adam Ferdynand Adamowicz zosta  przyjęty w poczet Francuskiego Towarzystwa Botanicznego. Kandydatura uczonego z Wilna, lekarza, weterynarza, przyrodnika i historyka nauki, zosta  przedstawiona i poparta przez dwu wybitnych botaników: księdza Louis Sosth ne de Lacroix (1818–1864) i Eug ne'a Fourniera (1834–1884). Francuskie Towarzystwo Botaniczne zosta  utworzone w 1854 r. i szybko sta  się jednym z najbardziej prestiżowych towarzystw naukowych Zachodniej Europy. Lista członków towarzystwa¹ pozwala na stwierdzenie, że Adamowicz by  pierwszym Polakiem i jednym z pierwszych cudzoziemców przyjętych w jego poczet. Kolejnymi polskimi przyrodnikami w Towarzystwie byli Jerzy Poluta (1820–1897) przyjęty w 1867 r., Władysław Rothert (1863–1916) przyjęty w 1888 r. i Ignacy Szysz owicz (1857–1910) przyjęty w 1889 r.

1 A. Charpin, J. Timbal, *Liste des membres de la Société botanique de France de son origine (1854)   2003 (150 an)*, „Acta Botanica Gallica” t. 154, 2013, nr 3, s. 423–492.

Kandydatura Adamowicza została zgłoszona na posiedzeniu wyjazdowym 18 sierpnia 1861 r. w Nantes i zatwierdzona już dwa dni później w trakcie sesji na Wyspie Noirmoutier. Sesji przewodniczył L. Sosthène de Lacroix, który przedstawił polskiego uczonego niniejszymi słowami „Pan Adamowicz, doktor nauk medycznych, radca stanu Jego Wysockości cara Rosji, dawniej profesor Uniwersytetu Wileńskiego i przewodniczący Carskiego Towarzystwa Medycznego w tym mieście, obecnie w Croisic (Loire-Inférieure)”.

W 1861 r. Adamowicz przebywał we Francji i chociaż mieszkał na wybrzeżu, to nie uczestniczył osobiście w obu „nadmorskich” posiedzeniach Francuskiego Towarzystwa Botanicznego w Nantes i na wyspie Noirmoutier. Znane dotychczas dokumenty nie pozwalają na ustalenie celu jego pobytu w tej części Francji. Przyjechał, aby pracować naukowo czy też ze względów rodzinnych lub zdrowotnych, by leczyć tak zalecany w tamtej epoce morskim klimatem atlantyckiego wybrzeża Francji? Wiadomo jedynie, iż po śmierci żony Adamowicz zdecydował się na kilkumiesięczny wyjazd zagraniczny.

Był to drugi pobyt tego uczonego we Francji. Jego pierwszy pobyt jest stosunkowo dobrze poznany:

Przez Carlsruhe i Stuttgart przybyli do Paryża, a będąc zaopatrzonim w listy rekomendacyjne do Cuviera, zapoznał się z nim i pod jego kierunkiem studyował muzea w Jardin des Plantes. W wolnych chwilach korzystał ze znajomości z Cuvierem i na sobotnich zebraniach u tego nieśmiertelnego badacza bywał, spotykając się tam i zaznajamiając ze wszystkimi znakomitościami naukowymi i literackimi [...]. Bywając na wykładach Cuviera w Collège de France, skorzystał później z nich, uzupełniając licznymi dodatkami przekład polski dzieła Cuviera: *Historia nauk przyrodniczych*, -a dopełnienia te, rzezy krajowe głównie miały na celu.

O analogii w budowie organów zwierzęcych, a zatem o przedmiocie, któremu lat już tyle oddawał się Adamowicz, miał sposobność słyszeć Adamowicz w Instytucie francuskim. Humboldt bowiem zdawał sprawę ze swych wypraw naukowych, a Cuvier z Geoffroy de St.-Hilaire przedmiotowi temu specjalne rozprawy poświęcali².

Zauważmy, że w archiwach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej nie zachował się żaden dokument związany z pobytem Adamowicza i jego związkami z G. Cuvierem. Możemy przypuszczać, że to także w trakcie tego pobytu wileński uczoney nawiązał kontakty z francuskimi botanikami. Drugi jego pobyt we Francji stanowi natomiast swoistego rodzaju zagadkę. Nie wiemy praktycznie nic na ten temat.

W 1861 r. Adamowicz miał 59 lat. Po represyjnej likwidacji Uniwersytetu Wileńskiego, a następnie Akademii Medyko-Chirurgicznej, uczoney ten pracował jako naczelny lekarz szpitala żydowskiego. W wolnych od obowiązków chwilach kontynuował w tych jakże trudnych warunkach działalność naukową głównie w dziedzinie historii nauki i przyrodzności. Począwszy od 1841 r. przewodniczył Towarzystwu Lekarskiemu Wileńskiemu. Aktywnie uczestniczył też w pracach Wileńskiej Komisji Archeologicznej i założonego

2 Szeliga, *Adam Ferdynand Adamowicz Szkic Biograficzny* przez Dr-a Szeligę, Warszawa 1885.

przez Eustachego Tyzenhauza (1814–1873) Muzeum Starożytności. A. Magowska³, badając korespondencję Adamowicza, doskonale ukazała podejmowane przez tego uczonego próby zbudowania życia naukowego w Wilnie pozbawionym wskutek represji instytucji, zapewniających w normalnych warunkach możliwość pracy naukowej. Łatwo można zrozumieć jak ważny był dla Adamowicza w tej sytuacji kontakt z zachodnimi towarzystwami naukowymi, także z Francuskim Towarzystwem Botanicznym.

Tradycją Francuskiego Towarzystwa Botanicznego było wygłaszanie referatów przez nowo przyjętych członków. Pod nieobecność Adamowicza jego referat *Przyczynek do historii botaniki na Litwie* został odczytany przez E. Fourniera i następnie opublikowany w „Bulletin de la Société Botanique de France”⁴. Referat ten jest bardzo interesującym dokumentem historii nauk przyrodniczych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Jest to najprawdopodobniej pierwszy tekst na temat historii botaniki na Litwie napisany przez autora, którego należy uznać za historyka nauki z prawdziwego zdarzenia, a nie jedynie kilka zdań na temat historii tej dziedziny wtrąconych do tekstu *stricto* botanicznego. To także pierwszy tekst na temat historii botaniki na Litwie opublikowany w języku francuskim. Zauważmy, że to także jeden z pierwszych, o ile nie pierwszy, tekstów przypominających zasługi J.-E. Giliberta dla rozwoju nauk przyrodniczych w Rzeczypospolitej. Poniżej polskie tłumaczenie tego referatu (autor tłumaczenia Piotr Daszkiewicz):

La Croisic (Loire-Inférieure), 18 sierpnia 1801

Francuskie Towarzystwo Botaniczne, czyniąc mi zaszczyt przyjęcia mnie do swojego grona, bez wątplenia pozwoli mi zaprezentować garść mało znanych informacji o historii botaniki mojego kraju i nieszczęśliwych zdarzeniach, które się na nią złożyły.

Aby ukazać historię litewskich botaników, nie potrzebuję sięgać dalej niż do połowy ubiegłego stulecia. Ich listę otwiera ksiądz Krzysztof Kluk, wiejski proboszcz, który napisał po polsku dwa dzieła botaniczne.

Po nim tradycja została podtrzymana przez Francuza, Jean-Emmanuela Giliberta (z Lyonu), który w 1776 roku osiadł w Grodnie⁵ zaproszony przez Antoniego Tyzenhauza, który pełnił przy królu Polski funkcję kanclerza i mecenasa uczonych. Pod opieką Tyzenhauza, Gilibert, który interesował się wieloma różnymi zagadnieniami, założył w Grodnie Szkołę medycyny i sztuki weterynaryjnej. Na nieszczęście dla niego, zły stan krajowych finansów udaremnił dobre zamierzenia Tyzenhauza i Giliberta, nie mając już wsparcia Tyzenhauza, opuścił Grodno, aby osiąść w Wilnie wraz ze swoimi zbiorami i zielnikami. W tym czasie rozpoczęto w Wilnie organizację Fakultetu medycyny. Gilibert utworzył tam ogród botaniczny, usytuowany w środku miasta na miejscu dawnej szkoły, kierowanej od 1578 r. przez jezuitów. Rozpoczął w nim wykłady botaniki, zoologii i mineralogii. Prowadził je osobiście dla stosunkowo licznych słuchaczy. Herboryzowali oni z nim w okolicach Wilna. Stanowisko profesora dawało mu

3 A. Magowska, *Życie umysłowe w zaborze rosyjskim w latach 1848–1867 w świetle korespondencji Adama F. Adamowicza*, „Acta Medicorum Polonorum” t. 6, 2016, nr 1, s. 73–107.

4 A.F. Adamowicz, *Note pour servir à l’histoire de la botanique en Lithuanie*, „Bulletin de la Société Botanique de France” t. 8, 1861, s. 697–699.

5 W Grodnie, jednym z najważniejszych miast kraju, odbywały się polskie sejmy.

bezpieczeństwo i w tych warunkach mógł dokończyć swoją pracę *Flora lithuanica inchoata*, której trzy pierwsze fascykuly ukazały się w Grodnie, a dwie ostatnie opublikował w Wilnie⁶. Lecz Gilibert nie przepadał za wieloma z wileńskich profesorów i nie czuł się szczęśliwy w tym środowisku. Będąc obiektem wrogości kilku profesorów, ex jezuitów, którzy zachowali kilka katedr na uniwersytecie, oraz zdradzony przez żonę, która próbowała go otruć, Gilibert, uratowany przez swojego ucznia Orłowskiego⁷, pośpiesznie opuścił Wilno, by uciec do Francji i zamieszkać w Lyonie, gdzie zmarł w 1811 roku⁸.

Wyjazd Giliberta pozostawił wolne stanowisko, którego nie śpieszono się zająć z powodu jezuitów i z powodu plotek tych ludzi, którzy nigdy nie przepuszczają okazji, żeby zapytać, do czego służy studiowanie nauk przyrodniczych. Jednakże, obradująca w Warszawie, Komisja Edukacji Narodowej, pragnąc wypełnić ten pożalowania godny wakat, zaprosiła Georgesa Forstera, botanika znanego z udziału w wyprawach i pracach świątłego żeglarza Cooka. W specjalnej biografii, którą teraz przygotowuję, przedstawię z najdrobniejszymi szczegółami życie tego sławnego człowieka, jednak tutaj muszę się ograniczyć jedynie do jego pobytu w Wilnie. Nauczanie Forstera dalekie było od dorównania temu, które prowadził Gilibert. Brakowało mu instrumentów i książek, nauczając po łacinie miał niewielu słuchaczy, ograniczał się głównie do kontynuowania swoich prac filozoficznych i publikowania kilku tekstów związanych z jego podróżami. Jego przyjaciel Paweł Czempieński pracował w Warszawie w dziedzinie zoologii⁹.

Po Forsterze nastał wiedeński lekarz Ferdinand Spitznagel, który objął katedrę w Wilnie, praktykując jednocześnie medycynę do końca XVIII wieku. Umierając, pozostawił ją uczniowi Forstera, księdzu Stanisławowi Jundziłłowi, który zorganizował nowy ogród botaniczny umiejscowiony na przedmieściach miasta w odosobnionym miejscu o bardzo przyjemnym wyglądzie. Ogród Giliberta został zniszczony. Jundziłł wykładał w Wilnie przez dwadzieścia pięć lat. Wykładał nie tylko botanikę, lecz także inne gałęzie historii naturalnej. Był pierwszym po Kluku, który pisał swoje dzieła naukowe po polsku. Opublikował *Botanikę stosowaną*¹⁰, *Fizjologię roślin*¹¹, *Zoologię krótko zebraną* i kilka rozpraw o bogactwach mineralnych i solankach Litwy.

Następcą Stanisława Jundziłła był jego bratanek Józef Jundziłł, który napisał po polsku *Florę Litwy*¹². W tym czasie na Litwie działało wielu przyrodników, a zwłaszcza Besser, który mieszkał w Krzemieńcu i Jan Wolfgang, aptekarz z Wilna, który lubił uczyć młodzież i opublikował monografię *Potamogeton*. Z grona tych botaników wyłonił się wybitny

6 Na temat szczegółów wydania *Flora Litvanica inchoata* patrz A. Rickiene, *The contributions of J.E. Gilibert to the studies of Lithuanian Flora*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 60, 2015, nr 1, s. 69–94 oraz A. Rickiene, *Flora Litvanica inchoata (1781–1782) by J. E. Gilibert: preliminary census of copies in European libraries*, „Archives of Natural History” t. 40, 2013, nr 1, s. 119–124.

7 Król Stanisław nakazał wybić medal na cześć Orłowskiego, a syn Giliberta otrzymał imię Stanisław.

8 Błąd. J.E. Gilibert zmarł 2 września 1814 r.

9 Adamowicz, żył i pracował na Uniwersytecie Wileńskim w okresie jeszcze stosunkowo bliskim czasom Giliberta i Forstera. Zapewne część podawanych przez niego informacji przekazywana była ustnie przez świadków tamtych lat. Nie bardzo wiadomo, jak interpretować informacje o przyjaźni Forstera i Czempieńskiego. Czy chodzi o współpracę tych uczonych, czy o jakąś nieznaną nam korespondencję? Czy też o wykorzystywanie przez jednego z nich wyników drugiego z tych przyrodników, np. wykorzystywanie obserwacji Forstera na potrzeby podręcznika opracowywanego przez Czempieńskiego?

10 Chodzi o wydaną w 1799 roku *Botanikę stosowaną, czyli wiadomościach o własnościach i użyciu roślin*.

11 Najprawdopodobniej chodzi o wydane w 1804 roku *Początki botaniki*.

12 Najprawdopodobniej chodzi o wydaną w 1830 roku książkę *Opisanie roślin na Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących jako i oswojonych*.

uczeń, Stanisław Gorski, który publikował „*Analecta entomologica*”, dużo herboryzował i zgromadził w Wilnie piękny zielnik. Była jeszcze Szkoła Medyczna, gdzie pod zwierzchnictwem Eichwalda uczył Gorski. Lecz w 1841 roku zlikwidowano również Szkołę Medyczną i wileńskie zielniki zostały na rozkaz władz wywiezione do Kijowa. Stworzony przez Stanisława Jundziłła ogród botaniczny został do dzisiaj prawie całkowicie przekształcony w fortyfikację i jeśli pragnie się szukać w Wilnie pamiątek naukowych, odnajdzie się je jedynie w Towarzystwie Medycznym, założonym przez Józefa Franka, gdzie jest jeszcze zielnik i kilku przyrodników. Tymczasem na Litwie, kilku ziemian zajmuje się botaniką i pisze prace z tej dziedziny.

Bibliografia

Adamowicz A.F., *Note pour servir à l'histoire de la botanique en Lithuanie*, „*Bulletin de la Société Botanique de France*” t. 8, 1861.

Charpin A., Timbal J., *Liste des membres de la Société botanique de France de son origine (1854) à 2003 (150 an)*, „*Acta Botanica Gallica*” t. 154, 2013, nr 3.

Magowska A., *Życie umysłowe w zaborze rosyjskim w latach 1848–1867 w świetle korespondencji Adama F. Adamowicza*, „*Acta Medicorum Polonorum*” t. 6, 2016, nr 1.

Szeliga, *Adam Ferdynand Adamowicz Szkic Biograficzny przez Dr-a Szeligę*, Warszawa 1885.

PIOTR DASZKIEWICZ (ur. 1960) – przyrodnik i historyk nauki, doktor nauk biologicznych, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor w Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie i pracownik Agence Française pour la Biodiversité, wieloletni pracownik Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu i współpracownik paryskiej „Kultury” i Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte. Interesuje się historią nauk przyrodniczych, historią kolekcji i muzeografi przyrodniczej oraz historią polsko-francuskiej współpracy naukowej. E-mail: piotrdas@yahoo.fr